

Яременко М. В.

НАРЕЧЕННЯ ІМЕНІ ТА ПОШАНУВАННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ СВЯТИХ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ КОНТАКТНИХ ЗОНАХ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

Наприкінці XVIII ст. церковні календарі (місяцеслови, святці), що їх друкували у Києві та Москві, майже не відрізнялися за складом позицій. Київський календар охоплював сотню східнослов'янських святих, причому дві третини із них були російськими або канонізованими у Московській державі давньоруськими подвижниками. У статті на прикладі наречення іменами немовлят (обрання небесних патронів) проаналізовано популярність культів місцевих і російських святих. Дослідження зосереджено на українсько-російських контактних зонах – тих, що сусідили із російськими теренами і/або де жили поруч дві етнічні групи. Автор припускає, що саме у таких регіонах у наданні імен було більш вираженим пошанування російських подвижників, аніж там, де мешкав лише український етнос. Вивчення шанування східнослов'янських небесних патронів неможливе без з'ясування практики надання імен немовлятам та рівня свободи священника у користуванні святцями, тож спочатку розглянуто способи наречення хлопчиків і дівчаток. Аналіз метричних книг м. Білопілля на Слобожанщині та Печерської частини м. Києва свідчить, що називання немовлят на честь східнослов'янських святих не становило більше ніж 10 % усіх випадків надання імен. Якщо священники мали можливість обирати між російськими/київськими та іншими небесними патронами, то значно частіше схилилися на користь других.

Ключові слова: київські та московські місяцеслови, наречення імені, культу святих, релігійна культура, Київ, Білопілля.

На кінець XVIII ст., через багато десятиліть політики уніфікації київських церковних друків, московські та лаврські місяцеслови (переліки на кожен день року святих і подій, що їх Православна Церква пригадує; інші назви – соборники, святці) стали майже ідентичними за складом. Київський календар містив 615, а московський – 614 празників; різниця між ними становила 2,6 % (менше ніж два десятки) пам'ятей. Друковані місяцеслови – це продукт вищого рівня релігійної культури, своєрідна декларація, що її формулює церковна еліта. Проте внесення того чи того подвижника до соборника автоматично не свідчить про поширення його шанування серед вірян.

Один зі способів перевірити популярність культу святих, зафіксованих у святцях, – проаналізувати, чи залучали їх як небесних патронів для новонароджених дітей, себто чи називали немовлят на їхню честь.¹ Мене цікавить лише один аспект у цій комплексній проблемі – поширення на українських теренах шанування східнослов'янських свят. Під цим збірним поняттям маю

¹ Звісно, цей аспект далеко не вичерпує усіх проявів поширення культів, однак тут про інші вияви пошанування подвижників не йтиметься.

на увазі київських подвижників, а також канонізованих у Московській, згодом – Російській державі угодників. Для зручності й лаконічності решту вміщених до календарів святих називатиму не вельми вдалим терміном «загальноцерковні», хоча тут є вірменські, болгарські тощо, а не лише ранньохристиянські подвижники.

Для аналізу обрано зони, в яких сусідило українське та російське населення. Робоча гіпотеза дослідження цілком прозора: якщо пошанування російських або канонізованих у Московії давньоруських святих, виражене у нареченні їхніми іменами немовлят, таки мало місце, то помітніше це мало відбуватися саме там, де був безпосередній контакт українського етносу з російським – носієм іншої релігійної культури. Звісно, імена новонародженим давали священники (а отже бажано знати, ким вони були), міжетнічні відносини характеризувалися різною інтенсивністю, зрештою, релігійні традиції у різних регіонах із російським населенням могли різнитися, а максимальне врахування таких і подібних деталей у кожній парафії може суттєво коригувати висновки. Проте мені йдеться про загальну панорамну картину (проаналізовану, втім, на конкретних порівняно невеликих географічних локусах), а вихідними

«пунктами» є ті факти, що практикований в українських православних єпархіях календар помітно змінюється у XVIII ст., а в російських місяцесловах культу місцевих святих пропагують уже не одне століття. Тож припускаю, що саме в зонах міжетнічного спілкування впливи мали бути більшими, а ситуація із популярністю серед вірян російських святих у них – це верхня позначка на умовній шкалі виміру практичного шанування цих канонізованих подвижників серед українських православних.

Однією із добре відомих контактних зон є Слобожанщина, яка не лише частково була заселена росіянами, а й сусідила з російськими теренами. Годі нагадати, що тут навіть унаслідок щільних бюрократичних контактів наприкінці першої чверті XVIII ст. з'явилося своєрідне письмо, не схоже ні на так зване київське, ні на так зване московське, що його кваліфікують як слобідський скорпис.² За припущенням Володимира Маслійчука, на кінець XVIII ст. у Харківському намісництві (адміністративно-територіальній одиниці, що передувала створенню в 1796 р. Слобідсько-Української губернії) друге за чисельністю після українського російське населення становило 10–15 % загального числа мешканців, а міжетнічним чи мультикультурним стає насамперед місто.³ Далі розгляну практики наречення імен немовлятам Білопілля, проаналізувавши метричні книги його церков за 1798 р. На той час місто належало до Сумського повіту Слобідсько-Української губернії, а за церковним адміністративно-територіальним устроєм – до Білгородської єпархії. Увага до Білопілля пояснюється як тим, що це міський за номенклатурою населений пункт, так і добре збереженими документами за той час, що мене цікавить.

Ще одна контактна зона вже не на порубіжжі з російськими етнічними регіонами, а всередині українських теренів – Київ, чи, точніше, його частина Печерськ, де від початку XVIII ст. зосереджувався київський гарнізон із російськими військовими та чиновниками. В описі Києва 1787 р. населення цієї частини міста охарактеризовано так: «Старой же Киев и Печерской форштат населен большею частию военнослужащими, в гарнизонах у должностей находящимись».⁴ Розши-

рення кордонів Російської імперії в 1790-ті рр. унаслідок поділів Речі Посполитої позначилося і на складі київського населення, яке поповнилося новими прибульцями. Як зазначав у топографічному описі міста, укладеному на рубежі століть, очевидець Михайло Берлінський, «жители верхних частей [...] по большей части суть разночинческие, иногородные или недавно поселившиеся»; вони різнилися від переважно українського населення київського Подолу навіть звичаями та одягом.⁵ Саме на цій частині міста, де майже століття мешкали численні росіяни, а жителі не належали до більш-менш стабільного мікросоціуму, й зосереджу увагу, проаналізувавши метричні книги тутешніх храмів за 1800 р.

Не можна сказати, що історики зовсім не цікавляться практиками наречення іменами у домодерній Україні та їх зв'язком із релігійною культурою. Свого часу антропонімію старовірських поселень Стародубщини у XVIII ст. проаналізував і порівняв із іменниками українських православних населених пунктів Юрій Волошин. Міркуючи про популярність тих чи тих небесних патронів серед старообрядників та їхніх сусідів, дослідник, звісно ж, залучає святці. Проте автор жодного разу так і не пояснив, на який саме календар і якого часу він орієнтується.⁶ Тож можна припустити, що Юрій Волошин виходить із засадничого уявлення, що набір канонічних імен, що його використовували при народженні, – це певна константа, з чим аж ніяк не можна погодитися. Аналогічно історик чинить і під час аналізу полтавської антропонімії другої половини XVIII ст.: постійні покликання на святці, популярність, повторюваність імен не супроводжуються виясненням того, з яким саме соборником і чому слід порівнювати парафіяльну практику.⁷

На таку саму хибу натрапляємо і в дослідженні Ігоря Сердюка про наречення іменами немовлят у Гетьманщині XVIII ст. Здається, автор слідом за іншими дослідниками вважає, що священник називав народжених, диспонуючи іменами кількох тисяч канонізованих святих. Принаймні, він ніяк критично не коментує такі припущення інших авторів, а сам згадує про «різноманіття» вибору.⁸

² І. О. Іваницька, «Розвиток письма на Слобожанщині в кінці XVII – на початку XVIII ст.», в *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін*, ред. Іван Бутич, Андрій Катренко, Федір Шевченко (Київ: Друкарня ЦРМ АУ при РМ УРСР, 1968), 181–186.

³ Володимир Маслійчук, *Неповолітні злочинці в Харківському намісництві (1780–1796 рр.)* (Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2011), 335, 338–339.

⁴ *Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.*, упор. Галина Болотова та ін. (Київ: Наукова думка, 1989), 185, 288.

⁵ Максим Берлінський, *Історія міста Києва*, підгот. тексту до друку, вступ. ст., комент. Михайла Брайчевського (Київ: Наукова думка, 1991), 263.

⁶ Юрій Волошин, *Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект)* (Полтава: АСМІ, 2005), 162–183.

⁷ Юрій Волошин, *Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.* (Київ: К.І.С., 2016), 150–155.

⁸ Ігор Сердюк, *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* (Київ: К.І.С., 2018), 203–212.

На мій погляд, аналіз практики називання немовлят або ширші міркування про пов'язане з цим шанування святих, а отже – релігійну культуру, аж ніяк не можуть виходити з уявлення про якийсь універсальний абстрактний православний соборник подвижників. Насамперед потрібно орієнтуватися на ті імена патронів, викладені на щодень, що справді могли бути «під рукою» у пароха чи навіть приписувалися йому до вжитку вищою церковною владою. Аналізуючи метричні книги, я порівнюватиму надані народженим іменам саме з друкованими святцями кінця XVIII ст., що, долучаючись до церковних книг, мали б широко розходитися між парафіяльним духовенством. Тут залучу інформацію місяцесловів з останньої у XVIII ст. московської едиції Службника 1795 р. і з популярного київського видання акафістів і канонів 1798 р., що до цього вже неодноразово друкувалося впродовж століття.⁹ Зазвичай, додатки-календарі до різної номенклатури друків мало відрізнялися один від одного за складом позицій (тож не має значення, чи саме ці дві чи одна з двох згаданих книг із соборниками були на парафіях, що їх аналізуватиму). Те завдання, що його ставлю я, – чи були поширені східнослов'янські святі – не вимагає також виявлення та врахування інформації про конкретні особи священників, точний склад книг кожного храму тощо. Вимога до всіх єпархій синодальної Церкви була спільна: використовувати уніфіковані видання. Тож якщо священник через брак відповідних книг абощо порушував таку вимогу, ці обставини дадуть можливість з'ясувати дещо інше: чому саме культ тих чи тих подвижників не був поширеним. Але на питання «чому» я відповіді не шукаю.

Міркувати про популярність святих без розгляду того, як саме давали імена немовлятам, неможливо. Тож спочатку коротко, наскільки це потрібно для вирішення головного завдання, зупинюся на «правилах» наречення дітей. Головне, що мене цікавить, – рівень свободи священника у використанні святців, а не весь комплекс питань, пов'язаних із наданням імені.

Білопільська практика наречення імен та популярність небесних патронів

За даними історико-статистичного опису Харківської єпархії середини XIX ст., на 1800 р. у Білопільлі мало б діяти сім парафіяльних цер-

ков.¹⁰ Однак, згідно з архівними даними, маємо дев'ять метричних книг про народження із чіткою вказівкою на походження з Білопільля. Щоправда, дві з них інформують про немовлят Преображенських парафій і засвідчені різними священниками. Це не дублювання записів. Проте навряд чи в місті функціонували два храми з однаковою посвятою. Найпевніше, два ієреї, що служили при одній Преображенській церкві, окремо записали приріст сімей своїх парафіян.¹¹ До соборного храму Пресвятої Богородиці також було приписано хутір Дуневий і «деревню» Саєвщину. За 1798 р. у книгах усіх церков зафіксовано 409 новонароджених, проте другий преображенський парох умудрився не вказати у метриці точних дат появи на світ 13 малюків.¹² Тож далі їх під час аналізу не враховуватиму. Саме на решті немовлят – 207 хлопчиків і 189 дівчаток – і зосереджу увагу. Для зручності всі дані внесу до таблиць-додатків, і далі мої міркування спиратимуться на них. Насамперед потрібно з'ясувати, як дітям обирали небесного патрона. При цьому слід розмежувати практику наречення імені хлопчикам і дівчаткам.

Ім'я для хлопчиків

Вибір імені для хлопців за святцями був значно простішим, ніж для дівчат. Аналіз білопільських книг дає змогу виділити кілька «алгоритмів», що ними керувався священник (тут і далі див. додаток 1):

1. У 66 % випадків малюк отримувал ім'я того святого чи одного зі святих, чий празник припадав на дату, записану в метриці, як день появи на світ.

2. Не на кожен день року фіксувалася пам'ять канонізованого мужа, як свідчать київські та московські місяцеслови кінця XVIII ст. Наприклад, за 2 липня у святцях пригадано лише Покладення ризи Богородиці у Влахерні. Випадків відсутності патрона для чоловіків було мало. Коли вони траплялися, священники в однаковій пропорції обирали ім'я найближчого святого, рухаючись календарем вгору (1,5 %) або вниз (1,5 %). Зазвичай, ця дистанція становила один день,

¹⁰ *Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский* (Москва, 1857), 416–421.

¹¹ Два священники при цій церкві зафіксовано і раніше, у 1731 р. (див.: *Историко-статистическое описание*, 420).

¹² Дрібні випадки неуважності трапляються і в інших парохів. Наприклад, іоанівський священник 17 жовтня записав так: «родіся дочь Андрѣй и крещен» (Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 14). Його преображенський колега зафіксував народження 29 лютого, хоча 1798-й рік – не високосний, а після цієї дати ще й додав 12 та 13 лютого (Там само, арк. 27 зв.).

⁹ Тут і далі обрані немовлятам імена порівнюю із місяцесловами московським 1795 р. та київським 1798 р. зі: *Службникъ* (Москва, 1795), рп–смг об. [180–243 об.]; *Акафисти съ каноны* (Київ, 1798), тз–ткс зв. [307–326 зв.]. Далі не переобтяжуватиму текст покликанням на кожну згадану сторінку, а вказуватиму лише дату із календарів. Окрему примітку робитиму лише тоді, коли йтиметься про потребу звернути увагу на конкретне видання.

україн зрідка – більше ніж один день (тоді, коли на дві дати поспіль не було подвижника-чоловіка).

3. За браком у місяцеслові пригадування святого мужа, що збігалось з днем народження, білопільські парохі вкрай рідко (якщо точніше – лише миколаївський ієрей одного разу – це становить 0,5 % усіх випадків наречення хлопчиків) обирали ім'я патрона, чий празник припадав не на найближчі (вниз або вгору календарем), а інші дати у тому самому місяці далі. Такі випадки достатньо «слизькі» для інтерпретації, адже повної певності у тому, що священник орієнтувався саме на цього патрона, а не іншого однойменного (скажімо, з попереднього місяця) немає.

4. Про те, що парох не був зобов'язаний дотримуватися місяцеслова, називаючи немовля лише ім'ям святого, якого Церква пригадує на дату народження, свідчить ще один спосіб наречення. У 7 % випадків білопільські ієреї, попри те, що диспонували конкретним чоловічим ім'ям подвижника на день появи на світ, ігнорували його, беручи натомість патроном найближчого святого, чия пам'ять передувала, а в 5 % – ішла за народженням. Можемо припустити, що одна з причин – небажання нарікати дитя незвичним ім'ям. Вірогідно, саме так міркував соборний білопільський парох, коли називав народженого 25 жовтня хлопчика. На ту дату припадав празник мчч. Маркіана та Мартирія. Але дитині обрано ім'я Димитрій – як у великомученика, що його пам'ять припадала на наступний день (26 жовтня).¹³ Іллінський ієрей народженому 1 серпня хлопчику дав ім'я не одного із семи мучеників братів Маккавеїв (календар не виокремлює кожного персонально, фіксуючи загальним «статистичним» записом) чи їхнього вчителя Єлеазара, а обрав патроном архідиякона Стефана, якого Церква пригадує наступного дня.¹⁴

5. У 5 % випадків, нехтуючи ім'ям патрона, якого пригадували у день появи на світ хлопчика, обирали ім'я іншого святого, чия пам'ять припадала не на найближчі дні, а, як можемо припускати, була у тому самому місяці вгору, у 6 % випадків – униз календарем. Ще для 2 % хлопчиків важко встановити, чи парох дивився у святці нижче чи вище дати народження, адже однойменні святі зафіксовано і там, і там. Зокрема, в іллінській метриці 16 січня записаний Григорій,¹⁵ хоча на цей день припадав празник поклоніння веригам апостола Петра, напередодні

пригадували двох преподобних Павла та Іоана, а наступного дня – двох свв. Антоніїв. Що підштовхнуло пароха проігнорувати згадані імена, можна лише здогадуватися, як і про те, хто з січневих свв. Григоріїв – Ниський (10 січня) чи Богослов (25 січня) – став патроном хлопчика. На свободу при використанні соборників вказують і факти називання двійні: навіть тоді ієрей не конче давав комусь із братів ім'я святого, що його якраз пригадували. Наприклад, жодного із записаних в іллінській метриці 19 січня малюків не названо так, як св. Макарія Єгипетського, чий празник вміщено за цією датою у місяцеслові; одного наречено Максимом, іншого – Іваном.¹⁶ Утім, з іншого боку, спостерігаємо й цілком протилежні приклади: петропавлівський парох двох братів, записаних 15 травня, назвав Ісидорами.¹⁷ Щоправда, у той день Церква пригадує двох різних Ісидорів – святого мученика та ростовського юродивого. Тож, імовірно, попри одне ім'я, хлопці мали різних небесних покровителів. Ці кардинально протилежні приклади свідчать, що священники мали достатньо простору для «маневру» при нареченні малюків, могли і дотримуватися, й ігнорувати інформацію календаря на дату появи на світ.

6. Зрештою, у 6 % випадків важко встановити, чим керувався священник, обираючи ім'я. Він не дотримувався жодного з описаних вище «алгоритмів» і, схоже, обирав небесного тезку для новонародженого із переліку подвижників інших місяців. Наприклад, парох соборного храму нарік малюка, записаного в метрику 17 червня, Василієм,¹⁸ хоча у цьому місяці святих-тезок календар не містить, а найближчого потенційного патрона згадано не у травні, а аж 15 липня – князя Володимира (хресне ім'я – Василій). Покровський священник, називаючи народжених 19 і 21 жовтня малюків Костянтином і Кіндратом відповідно,¹⁹ також не орієнтувався на жовтневі святці, адже ті таких канонізованих тезок не містили. Є підстави вважати, що на відмову пароха брати імена патронів, чия пам'ять припадає на день народження хлоп'яти чи хоча б той самий місяць, впливали статус та/або шанування святого. Зокрема, той самий парох нарік немовля, записане 2 серпня, Петром.²⁰ На цю дату місяцеслов взагалі не пропонував святих мужів. Однак ієрей відмовився також від сусідніх патронів – Козми і Деміана (1 липня) та мч. Вакинфа

¹⁶ Там само, арк. 7.

¹⁷ Там само, арк. 20 зв.

¹⁸ Там само, арк. 1 зв.

¹⁹ Там само, арк. 45 зв.

²⁰ Там само, арк. 1 зв.

¹³ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 2.

¹⁴ Там само, арк. 8.

¹⁵ Там само, арк. 7.

й московського митрополита Філіпа (3 липня), обравши, напевно, один із великих празників (який точно – залишається гадати), що завершували червень: чи Собор 12 апостолів (серед них є й Петро, 30 червня), чи празник апостолів Петра й Павла (29 червня).

Незрозуміло також, чи парохі дошукувалися і використовували імена тих канонізованих, котрих Церква пригадувала у загальних формулах. Наприклад, записаного у преображенській метриці за 3 січня хлопчика нарекли Артемієм,²¹ хоча ні в січневих, ні в грудневих соборниках такого святого персонально не згадано. Зате наступного після появи на світ дня – 4 грудня – був Собор 70 апостолів, один із яких – св. Артем. Я радше схильний припускати, аналізуючи метричні книги, що парохі орієнтувалися на персоналізовані празники, тим паче, що вшановані у загальних пам'ятках подвижники не завжди відомі за іменами.

Як бачимо, у 34 % випадків парохі мали більшу чи меншу свободу у виборі імені, відступаючи вимушено (у 3,5 %, коли не було празника святого мужа) чи добровільно від пропозиції місяцеслова. Ця деталь є важливою для підтвердження, що подальші міркування про шанування канонізованих подвижників мають сенс. Якби ієреї залишалися заручниками дати у соборниках, визначені народженням немовляти, то розумувати про популярність культів київських або російських святих за даними метричних книг майже не мало б сенсу. Аналіз «правил», що ними керувалися священники Білопілля, дає загальну картину по місту. Якщо ж аналізувати окремі парафії, то бачимо, що ситуація може кардинально різнитися. Наприклад, чітка прив'язка до дати святців (перший описаний вище спосіб), коливалася у місті від 25 % до 96 %, а повне її ігнорування (останній шлях) – від 4,5 % до 82 % (див. додаток 1).

Ім'я для дівчаток

Окремий розгляд наречення іменами дівчаток зумовлено однією присутньою обставиною – виразно чоловічим за складом характером святців. На те, що святих мужів у календарі більше, ніж канонізованих подвижниць, згадані вище історики звертали увагу. Проте жодних конкретних даних наведено не було. У київському та московському місяцесловах кінця XVIII ст. вміщено лише 71 жіночий празник, у яких згадано імена подвижниць (див. таблицю). Самих імен, звісно, більше, адже на одну пам'ять могло припадати

кілька святих, як-от 17 вересня, коли вшановують мц. Софію та трьох її доньок Віру, Надію й Любов. Проте коли йдеться про вибір святої тезки новонародженій, важливою є не чисельність імен, а кількість празників, адже навіть якщо на якусь дату маємо кількох подвижниць, це означає, що парох має з чого вибирати для дівчинки, що побачила світ у цей (чи інший) день, але зупиняється лише на одному імені. Натомість частіше в місяцесловах був «нульовий» рівень шанування канонізованих жінок, а отже вибору не було і треба було шукати патронку деінде в календарі, якщо час народження немовляти припадав на такий період.

Як бачимо, число жіночих празників у п'ять разів менше, ніж днів у році. Не рятує ситуацію й кілька загальних «безіменних» жіночих пам'ятей (наприклад, 1 вересня пригадано 40 мучениць та їхнього учителя диякона Аммуна, а 18 травня – сім святих дів-мучениць), тим паче, що церковна традиція не завжди зберігала всі імена тих, хто стоїть за загальною календарною формулою. Та й певності, що парох таки перевіряв, хто саме згаданий у «безіменному» празнику, немає. Можна припустити, що вкрай рідко священник справді так чинив. Наприклад, у покровській метриці 18 травня зафіксовано Олександр²² – тезку однієї із семи дів-мучениць. Інших однойменних святих у цьому місяці не було, а найближчу пригадували 21 квітня.

Водночас, натрапляємо на цікаві приклади того, що окремі парохі «творчо» підходили до календарної інформації і таки добирали імена там, де на них святці хіба натякали. Яскравий приклад – наречення одним із преображенських ієреїв народжених 19 грудня сестер Євою та Рахиллю.²³ Таких імен у тогочасних місяцесловах немає взагалі. Проте час появи на світ дівчаток збігся з передріздвяним періодом, а дві останні седмиці перед Різдом – це тиждень святих протців і тиждень святих отців. Саме такий календарний орієнтир, треба гадати, і підказав священникові старозавітні імена для новонароджених.

Окремі жіночі празники припадають на одну дату, що ще більше розширює проміжки у святцях, коли немає жодної подвижниці. Наприклад, 28 жовтня Церква пригадує і свв. Терентія та Неонілу, і мц. Параскеву П'ятницю, а 5 січня – мц. Феону і прп. Сінклітикію. Зрештою, 71 жіночий празник – це максимальний перелік, що його містить лише київський соборник. Тільки в ньому є, скажімо, прп. Єфросинія Полоцька

²¹ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 27.

²² Там само, арк. 39 зв.

²³ Там само, арк. 28.

(23 травня). Крім того, один календар може ігнорувати вказівку імені святої, яку в іншому не зазначено. Наприклад, за 26 січня київський місяцеслов 1798 р. пригадував прп. Ксенофонта та його дружину Марію, а московський містив таку фіксацію пам'яті – «Прпдбнаго оца нашего ѿсенофонта, и дружины его».²⁴ Тож, залежно від того, якими саме святцями користувався парох, його вибір міг бути ще меншим, або ж йому доводилося встановлювати зазначені імена за іншими джерелами (Четьями-мінеями, іншими соборниками тощо). До речі, можна припустити, що священник подеколи зазірав до київського календаря, як-от йоанівський парох, котрий народжений 25 січня дівчинці (у день без жіночого празника) нарік ім'я найближчої святої, що слідувала за цим днем, Марії,²⁵ а її фіксував, як щойно згадано, лаврський місяцеслов. Загалом, у календарі трапляються достатньо тривалі проміжки без празників, приурочених святим жонам, як-от між 5 лютого (пам'ять мц. Агафії) та 1 березня (мц. Євдокії).

Питання, на яке я не маю відповіді: чи орієнтувалися священники на Богородичні та Богородичних ікон празники, нарікаючи дівчаток Маріями. Інколи, здається, вони справді могли так чинити. Наприклад, в іоанівській метриці 8 серпня, коли в календарі немає пам'ятей святих жон, зафіксоване немовля з таким ім'ям.²⁶ Проте найближчі канонізовані подвижниць – це свв. Васса (21 серпня) та Соломонія (1 серпня). Можливо, пароха «надихнуло» при виборі імені Успіння Богородиці (15 серпня). В іншому випадку зафіксованій 9 вересня дитині він обрав таке саме ім'я,²⁷ хоча Церква у цей день пригадує св. Анну, а наступного – мцц. Минодору, Митродору та Нимфодору. Зате напередодні – 8 вересня – святкували Різдво Богородиці. Народжена 28 червня у преображенській парафії Марія²⁸ могла, але не отримала ім'я за найближчими святими – Марфою (4 липня) та двома Февроніями (25 червня). Ймовірно, «підказку» при нареченні священнику дав празник явлення ікони Богородиці Тихвинської (26 червня). Є й протилежні приклади. Приміром, народжену 22 жовтня на день ікони

Богородиці Казанської назвали на честь найближчої святої – Параскеви, а не Матері Христа.²⁹ Загалом певності у тому, що Богородичні празники ставали орієнтиром для ієреїв, я не маю, тож надалі не прив'язую практики називання «Марією» до пам'ятей, пов'язаних із Дівою та її іконами.

Таблиця

Кількість жіночих празників із вказівкою імен у київському та московському календарях кінця XVIII ст.³⁰

	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень
«Загально-церковні»	9	9	5	8	6	2	3	3	6	3	10	4
Київські	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–
Російські	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–

Мала кількість жіночих празників порівняно з числом днів у році змушувала священників діяти дещо інакше при виборі імен дівчаткам. «Алгоритми», прописані для хлопчиків, залишаються тими самими, але питома вага окремих способів інакша (тут і далі див. додаток 1).

1. Зрозуміло, що білопільські священники мали значно менше шансів наректи новонароджених, обираючи імена тих святих тезок, дата церковного пригадування яких збігалася із днем народження. Зафіксовані у метричних книгах 44,5% випадків таких збігів, найпевніше, завищені через те, що окремі парохі чітко записували появу дівчинки на світ за тією датою, яка містила пам'ять подвижниць, котра стала патронкою малюка. Важко уявити, щоб дівчатка з'являлися на світ із такою педантичною точністю і відповідністю датам ушанування своїх канонізованих тезок, як це зафіксував, наприклад, петропавлівський (87%) і покровський (75%) ієреї. Перший із них, наприклад, записав 21 серпня аж чотирьох Васс (тоді саме був празник їхньої небесної патронеси), а 1 вересня, коли пригадували матір Симеона Стовпника, – чотирьох Марф.³¹ Попри те, що у цій парафії 1798 р. народилося найбільше немовлят, важко уявити таку календарну точність появи на світ саме дівчаток. Максимум малюків, та й то різностатевих, що записано за однією датою в інших випадках, – 2–3 особи. У половині білопільських церков наречення жіночого імені чітко «в дату» не становило навіть

²⁴ *Службеникь*, сві об. [212 об.].

²⁵ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 11 зв. В іншому випадку, що стосується називання хлопчика, покровський парох користувався святцями старішого видання. Він нарік народженого 30 серпня Іваном. У цей день соборник справді фіксує пам'ять св. Іоана Воїна. Проте ні київська, ні московська редакції кінця XVIII ст. її не містять, хоча цей празник ще внесено до лаврських місяцесловів 1780-х рр. (див., наприклад: *Акавісти съ каноны* (Київ, 1783), тї [330]).

²⁶ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 13 зв.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само, арк. 27 зв.

²⁹ Там само, арк. 36 зв.

³⁰ Укладено на основі: *Службеникь*, рп–смг об. [180–243 об.]; *Акавісти съ каноны* (Київ, 1798), тз–ткс зв. [307–326 зв.].

³¹ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 21–21 зв.

третини всіх випадків, а загалом у більшості парафій сягало менше ніж половину.

2. Мала кількість жіночих празників у році спонукала ієреїв шукати дівчаткам небесних патронес, чиє пригадування припадало на інші дати. У 13 % випадків ними ставала найближчі святі, котрі передували, а в 15 % – ішли за днем народження; ще в 0,5 % випадків однойменні подвижниць зафіксовані у святцях відразу над і під датою появи на світ. Добрий приклад такої універсальності – поява на світ малюка у проміжку 15–27 жовтня, коли у святцях не було жіночих празників. А от найближчі пам'яті подвижниць – прп. Параскеви (14 жовтня) і мцц. Параскеви П'ятниці та Неоніли (28 жовтня).³² Якщо дитя з'являлося десь посередині цього проміжку, то навіть складно припускати, яка зі свв. Параскев стала його небесною патронесою. Бувало, що найближчий празник канонізованої подвижниці був у попередньому чи наступному місяці. Наприклад, іллінський парох записав у метриці 16 лютого Євдокію.³³ Того дня жіночих пам'ятей не було, тож він обрав дівчинці ім'я найближчої зафіксованої у місяцеслові після дати народження святої преподобномучениці, чий празник припадав на 1 березня. Встановити ж, чому священник уподобав ім'я патронеси у календарі саме над чи під днем появи на світ, складно. З огляду на те, що рух святцями вниз та вгору відбувався у приблизно однакових пропорціях, навряд чи було якесь стале правило. Можливо, інколи священник хотів, аби немовля мало небесну тезку саме з того місяця, в якому народилося, чи враховував «дистанцію» до найближчої патронеси. Скажімо, записана в іоанівській метриці 31 травня дівчинка (на цю дату соборник не фіксував жодної святої) отримала ім'я найближчої травневої мц. Феодосії³⁴ (29 травня), а не вже червневої св. Акилини (13 червня). У покровській парафії малюка, народженого 23 квітня, коли не було жодного жіночого празника, назвали ім'ям св. Олександрі (21 квітня), а не св. Маври (3 травня).

3. Вкрай рідко у Білопільлі ігнорували другий варіант, і якщо не було жіночого празника у день народження, обирали не найближчу в календарі патронесу, а іншу подвижницю із того самого місяця до дати появи на світ – лише в 1 % випадків.

4. Навіть коли місяцеслов таки пропонував на день народження патронесу, білопільські парохі не завжди цим користувалися. У 1,5 % випадків вони нехтували вдалим збігом, обираючи натомість для немовляти у календарі ім'я най-

ближчої святої над, а в 0,5 % – під датою появи на світ. Цілком імовірно, що причиною такого кроку було непопулярне ім'я святої, чий празник збігався із днем народження. Наприклад, 24 грудня в іоанівській метриці записана Анастасія³⁵. Тоді Церква пригадувала мц. Євгенію, а наступна жіноча пам'ять у календарі – мц. Анисії – припадала на 30 грудня. Жодне з цих двох імен не було вельми поширеним. Інший найближчий до дати народження празник – це мц. Анастасії (22 грудня). Миколаївський парох проігнорував ім'я вмц. Єфимії, записуючи до метрики на її празник (16 вересня) новонароджену. Немовля він нарік Софією,³⁶ адже наступного дня була пам'ять Віри, Надії, Любові та їхньої матері Софії (17 вересня).

5. Так само зрідка, ігноруючи збіг і наявність патронеси, ієреї віддавали перевагу не найближчим іншим святим, а обирали подвижниць із того самого місяця у частині календаря, що передувала (2 %), ішла за (3 %) днем народження; у 0,5 % випадків могло бути і так, і так.

6. Зрештою, для 18 % новонароджених дівчаток не діяв жоден зі згаданих вище шляхів, а небесних патронес обирали зі святців інших місяців. Наприклад, для записаної 5 липня у метриці соборної церкви Юліанії³⁷ немає канонізованих тезок не лише у липневому соборнику, а й у місяцесловах сусідніх місяців. Так само у святцях не згадано у вересні Тетяни (а саме таке ім'я отримали малюки, зафіксовані 20 вересня в іоанівській і покровській парафіях³⁸) чи у лютому Єфросинії, як названо двох народжених 15 лютого у петропавлівській парафії.³⁹ Немає підстав стверджувати, що «без правила» нарікали народжених поза шлюбом немовлят. У всіх білопільських книгах за 1798 р. зафіксовано лише одну «незаконно прижиту» дитину, записану 31 грудня. Проте ім'я «Меланія» вона отримала точнісінько таке саме, як і інший «законно народжений» тоді ж малюк⁴⁰ – на честь преподобної, що її пам'ять припадала на цю дату.

Отож, надаючи жіночі імена, священники мали значно більшу свободу вибору, ніж при нареченні чоловічих, – у щонайменше 55,5 % випадків.

Шанованість київських і російських святих

Аналіз практик надання імен немовлятам засвідчує, що парохі мали достатньо багато простору для вибору. А це, як зазначено, є необхідною умовою, щоб далі міркувати про популярність

³² Див. приклади народження у Білопільлі дівчаток, названих Парасками, між 15–27 жовтня: Там само, спр. 63, арк. 36 зв.

³³ Там само, арк. 7 зв.

³⁴ Там само, арк. 12 зв.

³⁵ Там само, арк. 14 зв.

³⁶ Там само, арк. 36.

³⁷ Там само, арк. 1 зв.

³⁸ Там само, арк. 14 зв., 40 зв.

³⁹ Там само, арк. 19 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 22 зв.

культів російських або місцевих святих. Та чи було з чого їх вибирати?

Коли йдеться про небесних патронес для дівчаток, то святці не пропонували східноєвропейських святих, за винятком трьох: тісно пов'язаних із Києвом Єфросинії Полоцької (23 травня, її імені немає у московському календарі)⁴¹ та княгині Ольги-Єлени (11 липня) і російської муромської княгині Февронії-Єфросинії (25 червня). Натомість вибір тезок-подвижників для хлопчиків був набагато ширшим. Київський місяцеслов кінця XVIII ст. містив 69 російських і 29 суто київських чоловічих празників. Імен святих мужів було ще більше, адже окремі пам'яті приурочувалися не одному подвижнику. Московський календар налічував на чотири менше празники східноєвропейських канонізованих мужів.

Отож, міркувати на прикладі надання жіночих імен про поширення культів російських святих на Слобожанщині не доводиться. Якщо тих і шанували, святці не давали можливості обирати їх небесними патронесами. Тож навіть у випадках, коли ми не можемо точно висновувати, чим керувався парох, нарікаючи дівчинку (19 %, див. додаток 2), немає підстав для обґрунтованих припущень щодо популярності канонізованих у Московії подвижниць. Разом із тим, цікаво, що білопільські священники, маючи чотири можливості обрати небесною патронесою «загальнохристиянську», російську або київську подвижницю, зробили його на користь усіх трьох, але на перший варіант припало два, а на решту – по одному випадку (див. додаток 2).

У 55,5 % випадків наречення хлопчиків, ті народжувалися в дні, коли не було пам'ятей східнохристиянських святих, у 2 % – місяцеслови згадували лише російських, а в 0,5 % – тільки київських подвижників. Попри те, що парохі, як щойно було зазначено, не завжди прив'язувати наречення малюка до імені святого, чия пам'ять припадала на дату його появи на світ, вони найчастіше не ухилялися від календаря. Коли священники так чинили, то, умовно, «не мали вибору»: який празник був, на честь того й називали. Або ж вибір міг бути, але лише між, наприклад, київськими чи лише «загальнохристиянськими» абощо празниками. Приміром, київський календар кінця XVIII ст. 24 липням фіксує з чоловічих тільки пам'яті князів Бориса-Романа і Гліба-Давида, а також Полікарпа Печерського;

московський місяцеслов лаврського святого не згадує. Записаний в іллінській метриці цього числа малюк якраз і наречений Романом:⁴² священник не відступився від святців, а мав у розпорядженні лише імена київських небесних патронів. Аналогічно вчинили його іоанівський та петропавлівський колеги, назвавши: перший – хлопчика, що з'явився на світ 25 липня на честь єдиного шанованого цього дня святого мужа Макарія Унжеського, а другий – народженого 25 червня малюка ім'ям єдиного вміщеного під цією датою у святцях муромського чудотворця князя Петра.⁴³

Так було не завжди. Іоанівський парох не раз ігнорував імена лаврських святих. Наприклад, народженого 28 січня хлопця він не назвав Єфремом на честь Сирина чи печерського подвижника, що тоді вшановувалися, а обрав за тезку святого, чий празник припадав на наступний день, – Ігнатія Богоносця. При цьому він ще раз відмовився від іншого лаврського св. Лаврентія, пам'ять котрого припадала, як і Ігнатія, на 29 січня. Піп знехтував київським патроном, нарікаючи народженого 10 лютого Сидором, а не Харлампієм чи Прохором⁴⁴ – такі імена носили святі того дня: мученик початку III ст. і печерський преподобний.

Досить помітна кількість наречень – 19 % – не надається для того, аби міркувати, на якого небесного патрона орієнтувався священник. Це стосується не лише випадків називання іменами святих, чиї празники не збігалися із датою народження чи не сусідили з нею (а, отже, залишається поле для вгадування різних покровителів), а й тих, коли хлоп'я нарікали так, як і святого, що його пам'ять збігалася з датою появи на світ. Однак календар може фіксувати тоді двох різних святих-тезок, і за яким із них названо немовля – з'ясувати не вдається. Наприклад, народжений 30 вересня і названий Григорієм малюк міг бути тезкою як свмч. Григорія Вірменського, так і вологодського чудотворця Григорія Пельшемського.⁴⁵ Нарікаючи хлопчика, що з'явився на світ 14 травня, Ісидором, священник обирав між патронами мч. Ісидором та ростовським юродивим Ісидором⁴⁶, а народженого 23 жовтня – між ап. Яковом та новгородським чудотворцем Яковом Боровицьким.⁴⁷

⁴² ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 8.

⁴³ Там само, арк. 13. 20 зв.

⁴⁴ Там само, арк. 11 зв.

⁴⁵ Див. випадки такого іменування у Білопільлі: Там само, арк. 14, 21 зв., 36.

⁴⁶ Наприклад: Там само, арк. 20 зв.

⁴⁷ Наприклад: Там само, арк. 22.

⁴¹ Її мощі перебували у Києво-Печерському монастирі, аж доки у 1910 р. їх урочисто перенесено до Полоцька (Борис Клосс і Анатолій Турилов, «Євфросинія. Мощі», в *Православна енциклопедія* (Москва: Церк.-научн. центр «Православная Энциклопедия», 2008), XVII: 509).

Значно цікавіші для дослідження ті майже 23 % випадків, коли парох міг вибирати між різними небесними патронами. У такому разі надавали перевагу «загальнохристиянським» святам (16,5 %). Приміром, миколаївський парох не дав хлопчикові, записаному в книгу 21 грудня, ім'я Петро на честь шанованого в цей день московського митрополита Петра, а обрав патрона з попереднього дня, коли пригадували св. Ігнатія Богоносця.⁴⁸ Але натрапляємо й на преференції для російських (4 %) та київських (2 %) подвижників. Зокрема, записаному в іоанівській метриці 24 серпня малюкові дали ім'я не на честь учня Іоана Богослова свмч. Євтихія, а московського митрополита Петра.⁴⁹ Народжений у Петропавлівській парафії 15 липня хлопчик отримав ім'я Василь – саме тоді був празник мч. Кирика та князя Володимира-Василя.⁵⁰ Малюк, що з'явився там само 11 листопада, мав шанс бути Миною, Віктором, Вікентієм, Феодором, проте став Максимом на честь московського юродивого,⁵¹ тощо. Вищий відсоток обрання канонізованих у Московії, а не київських угодників, за небесних патронів можна пояснити тим, що їх у тогочасних календарях більш ніж удвічі більше. Зрештою, важко з'ясувати, чи наречення немовляти наприкінці XVIII ст. ім'ям пов'язаного з Києвом святого мало якийсь глибший підтекст, адже майже всі вони були внесені до московських святців, а імена окремих, як-от князя Володимира, відігравали важливу роль в імперській ідеології.

Підбиваючи підсумки та об'єднуючи всі випадки використання імен східноєвропейських святих для наречення малюків у Білопіллі, маємо констатувати їх досить скромний відсоток – 8,5 %, із яких 2,5 % припадало саме на київських подвижників. Ці дані вказують на слабку, проте наявну, практику шанування російських подвижників у регіоні, що мав значно тісніші контакти з російськими теренами, ніж решта українських адміністративних одиниць. Тож можна припустити, що там ці відсотки були ще нижчими.

Практика наречення імен і популярність небесних патронів на київському Печерську

На противагу Слобожанщині, Печерськ у Києві був тією зоною, де мешкала велика кількість росіян. Далі розгляну, як надавали імена новонародженим у цій частині міста, залучивши збережені метрики чотирьох парафіяльних храмів

за 1800 р.: розташованих усередині фортеці (Феодосіївського, Воскресіння та Преображення Христового) та на форштадті (Володимирського). Разом у згаданому році в них зафіксовано 355 немовлят, але аналізувати можна лише імена 352 (180 чоловічих і 170 жіночих), адже як названо чи в якій саме день народилися трое, не зазначено. Парафіяни цих церков – доволі різношерстий за соціальним походженням і статусом люд. Уже не одне десятиліття храми всередині фортеці були парафіяльними для російських гарнізонних полків.⁵² Загалом, у метриках чотирьох приходів на 1800 р. серед батьків зафіксовано військових (від генерал-лейтенанта до солдата), міщан, казенних селян, кріпаків, чиновників, купців, прислугу; окремо виділено «малоросіян» (імовірно – прибульців із Лівобережжя). Для зручності кількісну інформацію вміщу у таблиці-додатки, і далі спиратимуся на них. Також зауважу, що києво-печерські метрики зрідка свідчать про користування священників київськими чи московськими святцями. Принаймні, воскресенський парох, як і його вже згаданий білопільський колега, орієнтувався на місяцеслов, у якому 26 січня розлого, із вказівкою жіночого імені, фіксувався празник преп. Ксенофонта і його дружини Марії,⁵³ як це друкували тоді в Лаврі. А от преображенський настоятель, нарікаючи народженого 5 червня хлопчика Федором, знайшов би таке ім'я за цією датою, що належало новгородському св. Феодору Ярославовичу, лише в московських святцях.⁵⁴

Ім'я для хлопчиків

Те, як нарікали на Печерську хлопчиків, виразно демонструє масштаби «місткості» Києва та відступу від «патріархальних» практик, що виявляється у значно більшій свободі вибору імені і, напевно, відображає волю батьків, а не строгу орієнтацію священника на конкретну позицію у святцях, прив'язану до дати появи на світ. Зрозуміло, що прояви такої своєрідної «модерності» не останньою чергою пов'язані з високим соціальним статусом частини батьків.

«Алгоритми», що за ними називали немовлят у Києві на Печерську, ті самі, що й у Білопіллі. Однак питома вага тих чи тих способів відрізняється. Тут лише у 25 % випадків нарікали хлопчиків на честь патрона, що його пам'ять збігалася

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 36 зв.

⁴⁹ Там само, арк. 13 зв.

⁵⁰ Там само, арк. 20 зв.

⁵¹ Там само, арк. 22.

⁵² Вадим Назаренко, «Полки київського гарнізону (1711–1764 рр.): історія, чисельність, склад», *Spheres of culture IX* (2014): 237–238.

⁵³ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1185, арк. 225.

⁵⁴ Пор.: *Службеникъ*, ски об. [226 об.] та *Акавісти съ канони* (Київ, 1798), тків. [322].

із датою появи на світ малюка. Причому в окремих парафіях відсоток міг бути більш ніж удвічі меншим, як-от у Володимирській (10 %). Якщо ж брати найстрогіше дотримання календаря, то найбільша питома вага такої «дисциплінованості» становить лише 36 %, себто навіть далеко не сягає половини всіх випадків. І це не тому, що київські малюки народжувалися у ті дні, коли не було празників святих мужів, – на такі випадки доводиться лише 5 %. Прикметно, що в 4 % із цих 5 % священник не давав малюку ім'я найближчого до дати народження подвижника (див. додаток 3).

У 54 % випадків наречення парох ігнорував ім'я канонізованого, котрого Церква пригадувала у день появи хлопчика на світ. Він обирав натомість патроном найближчого святого до (10,5 %), після (14 %), або до чи після (0,5 %) дати народження; більш ніж у чверті випадків, як можемо припускати, небесним покровителем ставав взагалі не найближчий святий, а один із тих, чия пам'ять була у тому самому місяці вище (10 %), нижче (10 %), або ж і нижче, і вище (9 %) календарем (див. додаток 3).

У 16 % випадків складно встановити, чим керувався ієрей, адже патронами обрано святих з інших місяців. Як бачимо, києво-печерські парохі у 70 % випадків надання імені хлопчикам ігнорували пропозицію святих. Якщо ж додати ті приклади, коли вони не мали готового чоловічого імені на дату народження, але визначали, як діяти далі, то побачимо, що настоятелі храмів виявляли більшу чи меншу свободу у 75 % випадків. При цьому, в окремих парафіях її «рівень» сягав близько 90 % (див. додаток 3).

Ім'я для дівчаток

На 1800 р. на Печерську 10 % народжених дівчаток отримали ім'я святої, що її Церква вшановувала у день їхньої появи на світ. Ще у 6 % випадків парох проігнорував таку можливість, обравши натомість небесною патронесою іншу найближчу до (2 %), після (2 %), або не найближчу, а з того самого місяця подвижницю, чия пам'ять припадала на дату до (1 %) чи після (1 %) народження малюка. Якщо святці не пропонували жіночого імені на день появи на світ, печерські парохі обирали найближче, що було в календарі до (11 %) чи після (31 %), і до, і після (3 %), або ж не найближче до (3 %) чи після (9 %) цього. Зрештою у 26,5 % випадків патронесою ставали канонізовані подвижниці інших місяців, чи то й ті, кого календар не згадував

взагалі (див. додаток 3). Приміром, міщанська донька, зафіксована у преображенській метриці 4 січня, отримала ім'я Василіса,⁵⁵ і чи не найрезонніше пояснення, яке можна запропонувати: так було переінакшено на жіночий лад ім'я св. Василя, якого Церква пригадує 1 січня. Принаймні, у святцях кінця XVIII ст. не згадано Василіс. Можливо, популярність того чи того імені зростала, якщо його носієм був член імператорської родини/правлячої династії (як-от Олександр/Олександра; його давали, наприклад, не конче народженим у квітні дівчаткам, коли був єдиний у році празник святої тезки (21 квітня)⁵⁶). Чи не найяскравіший приклад ігнорування святих на Печерську – наречення народженої 12 травня у володимирській парафії доньки бригадира Аполлона Олександровича Майкова Клеопатрою.⁵⁷ На той день московські та київські місяцеслови не пропонували жіночого імені, а найближчими були Гликерія (13 травня) та Ірина (5 травня). Жодної св. Клеопатри соборники не згадували взагалі. Що стало підставою для такого іменування – модне захоплення стародавньою історією, сімейний «стиль» (батько – Аполлон, донька – Клеопатра) абощо – можна гадати. Але, мабуть, саме побажання батьків, а не священника стали основним при нареченні дитини.

Показово, що в одному випадку саме донька настоятеля Феодосіївської церкви, народжена 7 березня, отримала ім'я Ольга,⁵⁸ хоча святці кінця XVIII ст. подавали лише одну святу з таким ім'ям, до того ж далеко від березня – княгиню Ольгу (11 липня). Як бачимо, від календаря відступали і керувалися якимись іншими міркуваннями/модою при виборі імен для немовлят навіть ті, хто, здавалося б, мав найбільше дотримуватися правил.

При нареченні дівчаток священники у 90 % випадків мали вибирати, не притримуючись дати народження та її відображення у соборнику, і це більший, ніж у Білопільлі, простір для маневру. Однак у 45 % це була вимушена свобода (брак жіночого імені на день народження). Та навіть урахувавши цей чинник, побачимо, що свобода у нареченні дівчаток білопільських і києво-печерських парохів усе ж різнилася: перші ігнорували календарну пропозицію у 25,5 %, другі – 32,5% випадків (пор. додаток 1, 3).

⁵⁵ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1185, арк. 236.

⁵⁶ Див., наприклад: Там само, арк. 219, 237 зв.–238.

⁵⁷ Там само, арк. 254 зв.

⁵⁸ Там само, арк. 216.

*Поширеність імен
східнослов'янських святих*

У 52 % випадків наречення хлопчиків на київському Печерську немає певності, хто саме зі святих став небесним патроном, а у 28 % священник, дотримуючись пропозиції календаря, не мав можливості вибирати між російським, київським чи іншим святим. Тож лише майже 21 % найменувань надаються для висновків про популярність або непопулярність місцевих подвижників. І київські парохі частіше за білопільських обирали не «загальноцерковних», а локальних небесних патронів – у 10 % випадків (супроти 8 % у слобідському місті). На Печерську дещо більше віддавали перевагу київським святим (у 3 %, а не 2,5 %, як у Білопіллі). Така незначна різниця дивує, адже поруч була Лавра, яка плекала їхні культу. Відсоток пошанування російських на Печерську переважав – 7 % супроти 6 % (пор. додатки 2 і 4).

Випадки називання київських дівчаток на честь східнослов'янських святих з уже зазначених раніше обставин були поодинокими. Таких на Печерську зафіксовано чотири випадки зі 170. При цьому у половині парохі віддали перевагу «загальноцерковним», а в іншій половині – київським патронам. Це майже та сама ситуація, що й у Білопіллі, хіба на Слобожанщині раз обрано ім'я російської святої (пор. додатки 2 і 4).

Інший яскравий приклад значно динамічнішого, ніж у Білопіллі, «міського стилю» життя на Печерську – звичне для всіх парафій і достатньо поширене явище народжених поза шлюбом. З усіх 355 немовлят обох статей такими прямо зафіксовано 31 особу, себто майже 1 %. Насправді ж є всі підстави підозрювати, що «незаконнонароджених» було більше, адже у метриках неодноразово згадано про появу на світ немовлят у вдів, дівчат, хрещення підкинутих малюків. При цьому чіткої вказівки у книгах, що це байстрюки, немає, проте навряд чи доводиться про багатьох з них припускати інше. Наприклад, священник Володимирської церкви жодного із 54 дітей, що побачили світ у 1800 р., не назвав «незаконнонародженим», зате зафіксував восьмеро (майже 15 %) малюків, народжених у вдів (дві особи), «дівок» (3), «прихожих» жінок (2) та одне підкинуте хлоп'я.⁵⁹ Щодо овдовілих матерів, час смерті чоловіків яких нам невідомий, можуть бути сумніви про зачаття у шлюбі чи вже поза ним. Однак решта випадків майже прямо вказує на «незаконнонародженість». У переважній більшості

випадків появи на світ поза шлюбом не спостерігаємо надання незвичного/непопулярного імені. Лише раз феодосіївський піп серед шести прямо зафіксованих ним «незаконнонароджених» дітей 8 квітня записав Хіонію.⁶⁰ На цей день святці не містять жіночих імен, а найближчі – Марія (1 квітня) та Ірина, Агапія й Хіонія (16 квітня). Як бачимо, парох обрав найрідкісніше, проте не вийшов за межі «правила» пошуку патронеси. Схоже вчинив його володимирський колега, нарікаючи народжене 16 липня дівчиною-кріпачкою немовля. Йому випало обирати між Мариною та Іулітою, і «виграв» другий варіант.⁶¹ Інших рідкісних імен для позашлюбних або тих, кого можна запідозрити у «незаконній» появі на світ, немовлят на Печерську у 1800 р. не зафіксовано.

Воскресенський священник, називаючи прижиту поза шлюбом дворовою «бабою» і записану 12 січня дитину, відступився на день від святців: замість обрати небесним патроном св. Саву Сербського (12 січня), дав ім'я Михаїл, що його мав новгородський преподобний (11 січня).⁶² Принаймні, іншого святого з таким ім'ям у січні соборник не фіксує. Проте немає достатньо підстав, щоб пов'язувати «незаконне» народження та називання на честь російського святого. В аналогічному випадку той самий парох, який зафіксував загалом вісім байстрюків, назвав записаного 3 серпня малюка, обравши йому з календаря на цей день патроном не давніх свв. Ісаакія, Далмата і Фавства, а новгородського св. Антонія.⁶³ Втім, тут він радше орієнтувався на прийнятніше, а не рідкісне ім'я. Так само, вочевидь, вчинив преображенський парох, коли позашлюбного хлопчика, записаного у метриці 20 травня, назвав не Фалалесом на честь мученика III ст. (20 квітня), а Олексієм⁶⁴ на честь московського митрополита (20 квітня). Загалом настоятелі мало зважали на «законність» появи на світ, надаючи ім'я. Наприклад, преображенський парох однаковісінко називав і таких, і тих, хто з'явився у той самий день і мав пошлюблених батьків.⁶⁵ А феодосіївський парох, називаючи позашлюбного хлопчика, що народився 23 лютого, дав йому ім'я не св. Полікарпа, чия пам'ять припадала на цю дату, а шанованішого Йоана Хрестителя, чий празник був наступного дня.⁶⁶

⁶⁰ Там само, арк. 216 зв.

⁶¹ Там само, арк. 254 зв.

⁶² Там само, арк. 225.

⁶³ Там само, арк. 227.

⁶⁴ Там само, арк. 238 зв.

⁶⁵ Див., наприклад: Там само, арк. 236 зв.–237.

⁶⁶ Там само, арк. 215 зв.

⁵⁹ ЦДДАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1185, арк. 253–256 зв.

* * *

Аналіз наречення іменами немовлят Білопільля і Печерська у Києві – зон, що сусідили із російськими теренами чи в яких була помітна присутність росіян, – показує, що наприкінці XVIII ст. там обирали за небесних патронів східнослов'янських святих. Попри те, що частина з них тісно пов'язана саме з київською історією, в загальноімперській ідеології це не викликало жодного дисонансу, адже Києву було відведено у ній свою роль. Тож складно міркувати, чи називання на честь канонізованого давньоруського подвижника мало якісь нотки локального «патріотизму».

Водночас, обрання тезками канонізованих у Московській державі святих для хлопчиків ледь більше поширилося у Києві на Печерську, де мешкали росіяни, а не в Білопільлі. Зрештою, і там, і там

воно не набуло масштабних обсягів, не сягаючи й десятої частини випадків надання імені, при тому, що парохі, особливо у Києві, демонструють чимало свободи у використанні святців. В обох містах, коли настоятелі мали можливість обирати між російськими/київськими та «загальноцерковними» святими, шальки терезів схилилися на користь других. Міркувати ж про поширення шанування східнохристиянських подвижниць на українських теренах на прикладі наречення дівчаток узагалі вкрай складно, адже церковний календар пропонував лише три їхні жіночі празники на весь рік. Звернімо увагу, що наш аналіз зосереджено на українсько-російських контактних зонах і міських населених пунктах. Слід гадати, у селах та регіонах, де контакт із росіянами був значно слабшим, відсоток називання немовлят іменами російських святих був ще меншим.

Додатки⁶⁷

Додаток 1. Способи наречення немовлят у Білопільлі (1798 р.)

Спосіб	Парафія										
	Пресвятої Богородиці, соборна	Іллінська	Іоаннівська	Петропавлівська	Преображення Господнього	Преображення Господнього	Миколайівська	Покровська	Михайлівська	Разом	
Збіг за датою	Ч	7 (44 %)	9 (32 %)	23 (82 %)	50 (96 %)	4 (25 %)	–	16 (53 %)	19 (83 %)	8 (73 %)	136 (66 %)
	Ж	6 (46 %)	1 (6 %)	7 (20 %)	39 (87 %)	1 (8,3 %)	–	7 (29 %)	18 (75 %)	5 (62,5 %)	84 (44,5 %)
Немає святого/ї, найближчий/а вгору	Ч	1 (6 %)	–	–	–	1 (6 %)	–	1 (3,3 %)	–	–	3 (1,5 %)
	Ж	5 (38 %)	4 (23 %)	7 (20 %)	1 (2 %)	1 (8,3 %)	–	5 (21 %)	1 (4 %)	1 (12,5 %)	25 (13 %)
Немає святого/ї, найближчий/а вниз	Ч	1 (6 %)	–	–	–	–	–	1 (3,3 %)	1 (4,3 %)	–	3 (1,5 %)
	Ж	1 (8 %)	6 (35 %)	10 (28,5 %)	2 (4,5 %)	1 (8,3 %)	1 (9 %)	6 (25 %)	1 (4 %)	–	28 (15 %)
Немає святого/ї, найближчий/а і вгору, і вниз	Ч	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Ж	–	–	–	–	–	–	1 (4 %)	–	–	1 (0,5 %)
Немає святого/ї, не найближчий/а, з того самого місяця вгору	Ч	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Ж	–	–	1 (3 %)	–	–	–	–	–	1 (12,5 %)	2 (1 %)
Немає святого/ї, не найближчий/а з того самого місяця вниз	Ч	–	–	–	–	–	–	1 (3,3 %)	–	–	1 (0,5 %)
	Ж	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

⁶⁷ Додатки 1–2 укладено на основі: ЦДІАК України, ф. 1977, оп. 1, спр. 63, арк. 1–2 зв., 7–8 зв., 11–15, 19–22 зв., 27–28, 31–32 зв., 35–36 зв., 39–41 зв., 45–45 зв.; додатки 3–4 – на основі: ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1185, арк. 215–219, 225–228, 236–241 зв., 253–256 зв. «Ч» – чоловічої, «Ж» – жіночої статі.

Продовження додатка 1

Спосіб		Парафія									
		Пресвятої Богородиці, соборна	Іллінська	Іоанівська	Петропавлівська	Преображення Господнього	Преображення Господнього	Миколаївська	Покровська	Михайлівська	Разом
Є святий/а, але найближчий/а вгору	Ч	–	7 (25%)	2 (7%)	–	–	–	5 (17%)	1 (4,3%)	–	15 (7%)
	Ж	–	–	3 (8,5%)	–	–	–	–	–	–	3 (1,5%)
Є святий/а, але найближчий/а вниз	Ч	2 (12,5%)	2 (7%)	1 (3,5%)	–	2 (12,5%)	–	3 (10%)	–	–	10 (5%)
	Ж	–	–	–	–	–	–	1 (4%)	–	–	1 (0,5%)
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця вгору	Ч	2 (12,5%)	1 (4%)	1 (3,5%)	–	4 (25%)	–	1 (3,3%)	–	1 (9%)	10 (5%)
	Ж	–	2 (12%)	1 (3%)	1 (2%)	–	–	–	–	–	4 (2%)
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця вниз	Ч	1 (6%)	5 (18%)	1 (3,5%)	1 (2%)	–	2 (67%)	2 (7%)	1 (4,3%)	–	13 (6%)
	Ж	–	2 (12%)	2 (6%)	–	–	1 (9%)	1 (4%)	–	–	6 (3%)
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця і вгору, і вниз	Ч	–	2 (7%)	–	–	2 (12,5%)	–	–	–	–	4 (2%)
	Ж	–	–	1 (3%)	–	–	–	–	–	–	1 (0,5%)
Без «правила» (інші місяці)	Ч	2 (12,5%)	2 (7%)	–	1 (2%)	3 (19%)	1 (33%)	–	1 (4,3%)	2 (18%)	12 (6%)
	Ж	1 (8%)	2 (12%)	3 (8,5%)	2 (4,5%)	9 (75%)	9 (82%)	3 (13%)	4 (17%)	1 (12,5%)	34 (18%)
Не вказано дати		–	–	–	–	–	13	–	–	–	13
Усього		29	45	63	97	28	27	54	47	19	409

Додаток 2. Обрання небесних патронів немовлятам у Білопідлі (1798 р.)

Патрони		Парафія										
		Пресвятої Богородиці, соборна (29 немовлят)	Іллінська (45 немовлят)	Іоанівська (63 немовлят)	Петропавлівська (97 немовлят)	Преображення (28 немовлят)	Преображення (27 немовлят)	Миколаївська (54 немовля)	Покровська (47 немовлят)	Михайлівська (19 немовлят)	Разом	
Без вибору святи патрони	«загально-церковні»	Ч	11 (69%)	14 (50%)	17 (61%)	25 (48%)	6 (38%)	–	20 (67%)	17 (74%)	5 (45,5%)	115 (55,5%)
		Ж	12 (92%)	14 (82%)	32 (91%)	42 (93%)	3 (25%)	2 (18%)	20 (83%)	18 (75%)	6 (75%)	149 (79%)
	російські чи канонізовані в Московії давньоруські	Ч	–	–	1 (3,5%)	2 (4%)	–	–	1 (3%)	–	–	4 (2%)
		Ж	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	київські	Ч	–	1 (3,5%)	–	–	–	–	–	–	–	1 (0,5%)
		Ж	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
З вибором святи патрони	«загально-церковні»	Ч	3 (19%)	8 (29%)	6 (21%)	9 (17%)	–	–	5 (17%)	1 (4,3%)	2 (18)	34 (16,5%)
		Ж	–	1 (6%)	–	–	–	–	–	1 (4%)	–	2 (1%)
	російські чи канонізовані в Московії давньоруські	Ч	–	1 (3,5%)	1 (3,5%)	4 (8%)	1 (6%)	–	–	1 (4,3%)	1 (9%)	9 (4%)
		Ж	–	–	–	1 (2%)	–	–	–	–	–	1 (1%)
	київські	Ч	–	1 (3,5%)	–	3 (6%)	–	–	–	–	–	4 (2%)
		Ж	–	–	–	–	–	–	–	1 (4%)	–	1 (1%)
Під питанням		Ч	2 (12,5%)	3 (11%)	3 (11%)	9 (17%)	9 (56%)	3 (100%)	4 (13%)	4 (17,3%)	3 (27%)	40 (19%)
		Ж	1 (8%)	2 (12%)	3 (9%)	2 (4,5%)	9 (75%)	9 (82%)	4 (17%)	4 (17%)	2 (25%)	36 (19%)
Не вказано дати		–	–	–	–	–	13	–	–	–	13	

**Додаток 3. Способи наречення немовлят на Кисво-Печерську
(1800 р.)**

Способи		Парафія				
		Феодосіївська	Воскресенська	Преображенська	Володимирська	Разом
Збіг за датою	ч	7 (21 %)	6 (15 %)	29 (36 %)	3 (10 %)	45 (25 %)
	ж	6 (19 %)	5 (13 %)	3 (4 %)	3 (12 %)	17 (10 %)
Немає святого/ї, найближчий/а вгору	ч	–	–	–	–	–
	ж	4 (13 %)	6 (15 %)	5 (7 %)	4 (16 %)	19 (11 %)
Немає святого/ї, найближчий/а вниз	ч	–	1 (3 %)	1 (1 %)	–	2 (1 %)
	ж	5 (16 %)	11 (28 %)	33 (44 %)	3 (12 %)	52 (31 %)
Немає святого/ї, найближчий/а і вгору, і вниз	ч	–	–	–	–	–
	ж	1 (3 %)	1 (3 %)	2 (3 %)	1 (4 %)	5 (3 %)
Немає святого/ї, не найближчий/а, з того самого місяця вгору	ч	–	–	–	–	–
	ж	1 (3 %)	–	3 (4 %)	1 (4 %)	5 (3 %)
Немає святого/ї, не найближчий/а з того самого місяця вниз	ч	–	3 (8 %)	5 (6 %)	–	8 (4 %)
	ж	1 (3 %)	5 (13 %)	6 (8 %)	3 (12 %)	15 (9 %)
Є святий/а, але найближчий/а вгору	ч	4 (12 %)	4 (10 %)	7 (9 %)	4 (14 %)	19 (10,5 %)
	ж	1 (3 %)	1 (3 %)	–	2 (8 %)	4 (2 %)
Є святий/а, але найближчий/а вниз	ч	6 (18 %)	4 (10 %)	12 (15 %)	4 (14 %)	26 (14 %)
	ж	1 (3 %)	2 (5 %)	1 (1 %)	–	4 (2 %)
Є святий/а, але найближчий/а і вгору, і вниз	ч	–	1 (3 %)	–	–	1 (0,5 %)
	ж	–	–	–	–	–
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця вгору	ч	4 (12 %)	5 (13 %)	5 (6 %)	4 (14 %)	18 (10 %)
	ж	–	1 (3 %)	–	1 (4 %)	2 (1 %)
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця вниз	ч	2 (6 %)	2 (5 %)	9 (11 %)	5 (17 %)	18 (10 %)
	ж	–	1 (3 %)	1 (1 %)	–	2 (1 %)
Є святий/а, але не найближчий/а з того самого місяця і вгору, і вниз	ч	3 (9 %)	6 (15 %)	6 (7 %)	1 (3 %)	16 (9 %)
	ж	–	–	–	–	–
Без «правила» (інші місяці)	ч	7 (21 %)	7 (18 %)	7 (9 %)	8 (28 %)	29 (16 %)
	ж	11 (36 %)	6 (15 %)	21 (28 %)	7 (28 %)	45 (26,5 %)
Не вказано ім'я/дати		–	1	2	–	3
УСЬОГО		64	79	158	54	355

**Додаток 4. Обрання небесних патронів немовлятам
на Печерську в Києві (1800 р.)**

Патрони		Парафія					
		Феодосіївська	Воскресенська	Преображенська	Володимирська	Разом	
Без вибору «загальноцерковні»	Ч	9 (30 %)	9 (23 %)	25 (31 %)	8 (28 %)	51 (28 %)	
	Ж	20 (64,5 %)	33 (85 %)	51 (68 %)	17 (68 %)	121 (71 %)	
З вибором святих патронів	«загальноцерковні»	Ч	4 (12 %)	3 (8 %)	10 (12 %)	2 (7 %)	19 (10,5 %)
		Ж	–	–	2 (3 %)	–	2 (1 %)
	російські чи канонізовані в Московії давньоруські	Ч	2 (6 %)	3 (8 %)	7 (9 %)	1 (3 %)	13 (7 %)
		Ж	–	–	–	–	–
	київські	Ч	1 (3 %)	–	4 (5 %)	–	5 (3 %)
		Ж	–	–	1 (1 %)	1 (4 %)	2 (1 %)
Під питанням		Ч	17 (52 %)	24 (61,5 %)	35 (43 %)	18 (62 %)	94 (52 %)
		Ж	11 (35,5 %)	6 (15 %)	21 (28 %)	7 (28 %)	45 (26,5 %)
Не вказано ім'я/дати		–	1	2	–	3	
УСЬОГО		64	79	158	54	355	

Bibliographic References

- Akafisty s kanony.* Kyiv, 1783.
Akafisty s kanony. Kyiv, 1798.
 Berlynskyi, Maksym. *Istoriia mista Kyieva*, edited by Mykhailo Braichevskiy. Kyiv: Naukova dumka, 1991.
Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoy eparhii. Otdelenie III. Uezdy Ahtyrskij i Bogoduhovskij, Sumsnij i Lebedinskij. Moskva, 1857.
 Ivanytska, I. O. "Rozvytok pysma na Slobozhanshchyni v kintsi XVII – na pochatku XVIII st." In *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin*, edited by Ivan Butych, Andrii Katrenko, Fedir Shevchenko, 181–186. Kyiv: Drukarnia TsRM AU pry RM URSR, 1968.
 Kloss, Boris, and Anatolij Turilov. "Evfrosiniya. Moshchi." In *Pravoslavnaia enciklopediya*, XVII: 509–510. Moskva: CERK.-nauchn. centr "Pravoslavnaia Enciklopediya", 2008.
 Masliichuk, Volodymyr. *Nepovnotitni zlochyntsi v Kharkivskomu namisnytstvi (1780–1796 rr.)*. Kharkiv: Kharkivskiy pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 2011.
 Nazarenko, Vadym. "Polky kyivskoho harnizonu (1711–1764 rr.): istoriia, chyselnist, sklad." *Spheres of culture IX* (2014): 234–242.
Opysy Kyivskoho namisnytstva 70–80-kh rokiv XVIII st., compiled by Halyna Bolotova and others. Kyiv: Naukova dumka, 1989.
 Serdiuk, Ihor. *Malenkyi doroslyi: Dytyna y dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st.* Kyiv: K.I.S., 2018.
Sluzhebnik. Moskva, 1795.
 Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 127, op. 1012, spr. 1185.
 Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 1977, op. 1, spr. 63.
 Voloshyn, Yurii. *Kozaky i pospolyti: Miska spilnota Poltav y druhoi polovyny XVIII st.* Kyiv: K.I.S., 2016.
 Voloshyn, Yurii. *Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyni u XVIII st. (istoriko-demohrafichnyi aspekt)*. Poltava: ASML, 2005.

M. Yaremenko

**CHRISTENING AND VENERATION
OF THE EAST-SLAVIC SAINTS
IN THE UKRAINIAN-RUSSIAN CONTACT ZONES
IN THE END OF THE EIGHTEENTH CENTURY**

In the end of the eighteenth century, church calendars (Menologions, "sviattsi"/ordos), which were published in Kyiv and Moscow, had nearly no difference in their contents. Kyivan calendar included a hundred of the East-Slavic saints. Moreover, two-thirds of them were Russian or Old-Russ men of faith canonized in Moscow state. The honouring of the local and Russian cults of the saints based on the

newborns' christening (choosing saint patrons) is analyzed in this article. The research is focused on the Ukrainian-Russian contact zones neighbored with the Russian borders where the two ethnic groups lived. The author suggests that the veneration of the Russian canonized men is higher in those regions, while this rate is lower in the ethnic Ukrainian places of habitanсe. It is impossible to examine the worship of the East-Slavic patron saints without reference to the procedure of the newborns' christening and the level of the priest's autonomy in using of Menologion. So, primary attention is paid to the ways of choosing the patrons for boys and girls. The analysis of Bilopillia (Sloboda Ukraine) and Kyiv-Pechersk metric books shows that newborns' naming after the East-Slavic men and women of faith did not make more than 10 % of all given names. When priests had to select from Russian/Kyivan and other saints, they made choices on the account of the second group of patrons in most cases.

Keywords: Kyivan and Moscow Menologions, christening, cults of the saints, religion culture, Kyiv, Bilopillia.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 11.03.2020